

pazlığını kabul etti; oradan aynı vilâyetteki Wodeham Walter Kilisesi papazlığına, son olarak da Bedfordshire Higham Gobion Kilisesi'ne tayin edildi ve burada öldü.

Üniversitesinden yeterince ilgi görmemesine rağmen bu çevreye olan bağlılığını sonuna kadar sürdüren Castell, elinde bulunan yaklaşık kırk adet İbrânice, Arapça ve Habeşçe yazma eseri üniversite kütüphanesine, kendi kütüphanesinden seçilmiş 111 adet kitabı da Emmanuel College'e vasiyet etmiştir.

Castell, yoğun bir mesai sarfederek ve yardımcılarından da katkısıyla on sekiz yılda tamamladığı, birden fazla dilde düzenlenmiş sözlüklerin en meşhurlarından olan büyük lügatını 1669 yılında iki cilt halinde Londra'da yayımlamıştır. Sözlüğün Arapça kısmına Kur'an-ı Kerim'de ve İbn Sînâ ile Arap coğrafyacılarının eserlerinde geçen kelimeleri almıştır. Semitik filoloji için bir merhale teşkil eden eserin Süryânice bölümünü ayrı olarak neşreden J. D. Michaelis (Göttingen 1788), Castell'in çalışkanlığından övgüyle bahseder. Eserin İbrânice bölümü de Göttingen'de Tier tarafından yayımlanmıştır (1790-1792). Fakat bu orijinal sözlük ilk çıktığında fazla rağbet görmemiştir. Castell öldüğü zaman lügatın satılmayıp elde kalan 500 nüshası, vasiyetlerini yerine getirmekle görevlendirdiği yeğeni Mrs. Crisp tarafından kiraya verdiği evinde emanet bırakılmış ve daha sonra birkaç yıl içinde büyük ölçüde farelerin tahribatına uğrayan kitapların sağlam kalmış sayfalarından ancak bir tek nüsha derlenebilmiştir. II. Charles'a ithafen yazdığı sözlüğün önsözünde telifin hikâyesini anlatan Castell, büyük bir servet harcanarak hazırlanan eserini, çeşitli ıstırap verici hastalıklara rağmen aralıksız sürdürülen titiz ve dikkatli bir çalışmanın ürünü olduğunu yazar. Bu yorucu çalışmaya dayanamayan yardımcılarından bazıları yaşlı halinde onu terketmiş, birisi âniden ölmüş ve Castell onun cenaze masraflarını karşıladığı gibi yetim çocuğuna da sahip çıkmıştır. Eser uğruna yalnız hayatını ve gücünü değil servetini de harçayarak fakir düşen Castell borca girmiş ve kendi borçlarının yanında kardeşinin borçlarından da sorumlu tutularak bir ara hapse dahi atılmıştır; ayrıca büyük bir yangında da kütüphanesinin ve ev eşyasının önemli bir kısmını kaybetmiştir.

Biblia Polyglotta'ya yaptığı katkıların ve *Lexicon Heptaglotton* ile *Sol*

Angliae'nin dışında Castell'in Arapça öğrenmenin değeri ve faydaları üzerine yaptığı bir üniversite açış konuşmasını Kapp *Clarissimorum Virorum Orationes selectae* adlı kitabında yayımlamıştır. Ayrıca yakın dostu Lightfoot'a hitaben yazdığı yine sonradan yayımlanmış yirmi üç mektubu bulunmakta, İbn Sînâ'nın *el-Ķānûn fi'ṭ-ṭebb*'inin Plempius nüshasına eklediği hâşiye ise British Museum'da muhafaza edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. Lane-Poole, "Castell, Edmund", *The Dictionary of National Biography* (ed. L. Stephan—S. Lee), Oxford 1959-60, III, 1180-1181; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1964, II, 42-43; Zirikîlî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 282; *TA*, IX, 471-472; *ML*, II, 805; R. Loewe, "Castell, Edmund", *EJd.*, V, 236-237; *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, IV, 2210.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

CASUS

(الجاسوس)

Arapça *ces* kökünden "gözetleyen, araştıran" mânâsında isim olan *casus* kelimesi, "düşmanın sırlarını araştırıp bilgi sızdıran, düşman içinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişi" anlamına gelmektedir. Bu faaliyet sırasında göz önemli bir fonksiyon icra ettiğinden Arapça'da *casusa* "göz" anlamına gelen *ayn* adı da verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de *casus* kelimesi yer almamakla beraber aynı kökten gelen *tecessüs* fiil olarak geçmektedir (el-Hucurât 49/12).

A) **Tarihçe. 1. Asr-ı Saâdet Dönemi.** Hz. Peygamber İslâm devletinin başkanı olarak barış ve savaş halinde üstünlük sağlamak amacıyla düşmanın siyasi, askerî ve iktisadî faaliyetlerine dair istihbarat çalışmalarına büyük önem vermiştir. Bedir Savaşı'na başlamadan önce Kureys ordusuyla ilgili araştırmalara bizzat katıldığı gibi önemli savaşların hemen hepsinde düşman hakkında bilgi toplayacak gözcüler göndermiş ve düşman ülkesinde yaşayarak merkeze bilgi aktaran casuslar görevlendirmiştir.

Hz. Peygamber'in istihbarat çalışmalarına verdiği önemi ve bu tür faaliyet alanlarının genişliğini gösteren örnekler olarak o dönemde görevlendirilen bazı casusları ve görevlerini zikretmek gerekir. Müslüman oldukları halde kimliklerini gizleyerek oturdukları Mekke, Evtâs, Necid ve Diyârıgatafân'dan siyasi, askerî ve iktisadî bütün önemli faaliyet-

leri rapor etmek üzere Ebû Temîm el-Eslemî, Abbas b. Abdülmuttalib, Enes b. Ebû Mersed, Ömer b. Saîdî ve Hüseyl b. Nüveyre el-Eşcaî; Kureys'in daha sonra Bedir Savaşı'na sebebiyet veren Suriye kervanını takip etmek üzere Talha b. Ubeydullah ve Saîd b. Zeyd; müslüman olduğunu gizleyen Mekkeli bir demirci ile irtibat kurarak Ayyâs b. Ebû Rebîa ve Seleme b. Hişâm adlı iki müslüman mahkûmu kaçırmak üzere Velîd b. Velîd b. Mugîre; Müreyşî Gazvesi öncesinde mensubu bulunduğu Benî Mustalîk kabilesinin Medine'ye saldırarak için başlattığı hazırlık hakkında bilgi toplamak üzere Büreyde b. Husayb; Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh el-Hüzelî'nin Medine'ye hücum etmek maksadıyla Urene'de taraftar toplamaya başladığına dair haberlerin aslını araştırmak ve doğru olduğu takdirde Hâlid'i öldürmek, ayrıca dört beş kişilik bir grupla beraber İslâm düşmanı yahudi Ebû Râfî'i öldürmek üzere Abdullah b. Üneys el-Cühenî; Hendek Muhasarası sırasında, müslüman olduğunu gizleyerek müttefik ordularının arasına girmek ve bölücü faaliyetlerde bulunmak suretiyle ordu mensuplarını birbirine düşürüp ittifaklarını dağılmasını sağlamak üzere Benî Eşca' kabilesinin reisi Nuaym b. Mes'ûd; aynı ordunun içine sızarak bilgi toplamak üzere Cübeyl b. Âmir el-Belevî ve Huzeyfe b. Yemân; yine Hendek Muhasarası sırasında Benî Kurayza yahudilerinin tutumunu öğrenmek üzere Zübeyr b. Avvâm; Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan umre yolculuğuna karşı Kureys'in aldığı tavır tesbit etmek için Büsr b. Süfyân; Huneyn Gazvesi'nden önce Hevâzin, Sakîf, Nasr ve Cüşem gibi kabilelerin toplandıkları haberinin alınması üzerine Medine'ye karşı bir savaş hazırlığı içinde olup olmadıklarını araştırmak maksadıyla Abdullah b. Ebû Hadred; Tebük Seferi'nden önce Benî Kâ'b kabilesini düşmana karşı kıskırtmak üzere Büdeyl b. Verkâ, Amr b. Sâlim ve Büsr b. Süfyân; Bedir Savaşı'nda yenik düşen Kureys kabilesini müslümanlara karşı kıskırtıp siyasi-askerî bir ittifak teklif ettiği ve Hz. Peygamber ile yaptığı anlaşmayı bozan benzeri hareketlerde bulunduğu tesbit edilen Medine yahudilerinin reisi Kâ'b b. Eşref'i öldürmek üzere Ebû Nâile'nin de aralarında bulunduğu bir grup ve Mekke'deki müslüman esirleri Medine'ye kaçırmak üzere Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî görevlendirilmişti. Hz. Peygamber'in casusları zaman zaman ödül-

lendirdiği de bilinmektedir. Meselâ Kureyş kervanını takiple görevli olan Talha b. Ubeydullah ile Saîd b. Zeyd Bedir Gazvesi'ne katılmadıkları halde ganimetten pay almışlardır.

İslâmiyet'ten önce, Arabistan ticaretine hâkim olan Kureyş başta olmak üzere bütün Arap kabileleri hayatlarına ve mal varlıkları ile ticaret kervanlarına yönelik her türlü tecavüzü önlemek için casusluk faaliyetlerine önem vermişlerdir. Kureyş kabilesi İslâm'dan sonra bu faaliyetleri baş düşman olarak gördüğü müslümanlara yöneltmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Ebû Süfyân'ın liderliğinde Suriye'den gelen Kureyş kervanının aldığı sağlam istihbarat sayesinde hem Hz. Peygamber'in gönderdiği casusları, hem de kendisini bekleyen İslâm ordusunu atlatarak Mekke'ye ulaşmasıdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, karşı casusluk faaliyetlerini de ihmal etmemiştir. Bu yönde aldığı ilk tedbir, Tebük Gazvesi hariç bütün askerî sefer ve seriyelerde en yakınlarına bile gerçek hedefi söyleyerek dikkatleri başka taraflara çekmek olmuştur. Hatta Abdullah b. Cahş seriyesinde olduğu gibi bazan gönderdiği bir askerî birliğin kumandanına bile gerçek hedefi söylemediği, eline mühürlü bir mektup vererek belli bir süre sonra okuyup gideceği yeri öğrenmesini emrettiği görülmektedir. Bunun yanında düşman adına çalışan casusların yakalanarak etkisiz hale getirilmesi çalışmaları da vardır. Meselâ Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Mekke'nin fethi için yapılan hazırlıkları ihbar girişimi ortaya çıkarılmış, Ebû Süfyân adına casusluk yapan Furât b. Hayyân yakalanmış, Benî Mustalik, Gazvesi'nden hemen önce İslâm ordusunun içine sızıp bilgi toplayan bir casus ve Huneyn Gazvesi'nden önce yine aynı görevi yapan bir başka casus öldürülmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan Mekke yolculuğu sırasında Kureyş hakkında bilgi toplamak için Huzâali bir gayri müslimi görevlendirdiğine dair rivayetler, İslâm devletinin gerektiğinde gayri müslim casuslar kullanmasının da câiz olduğunu göstermektedir.

2. Sonraki Dönemler. İstihbarat faaliyetlerine Asr-ı saâdet'ten sonra da gerekli önemin verildiği görülmektedir. Hilâfet dönemi iç ve dış savaşlarla geçen Hz. Ebû Bekir ridde* olmaları süresince her tarafa casuslar göndermiş, Şam ve Filistin ordularının kumandanları Yezîd b. Ebû Süfyân ile Amr b. Âs'a, diğer cep-

helerdeki İslâm ordularının durumunu rapor edecek ve düşman hakkında bilgi toplayacak casuslar görevlendirmelerini ve kendileriyle ilgili sırları gizlemelerini emretmiştir. Ecnâdeyn Savaşı sırasında kimliğini gizleyerek elçi sıfatıyla girdiği düşman karargâhında incelemelerde bulunan kumandan Amr b. Âs'ın, Filistin bölgesindeki Kaysâriye'nin muhasarası esnasında yakalanan düşman casuslarını elde ederek kendi hesabına çalıştırdığı da rivayet edilmektedir. Yine Hz. Ebû Bekir döneminde Şam fâtihî Ebû Ubeyde b. Cerrâh bölgede tutunabilmek için gayri müslim Nabatîler'den casus olarak faydalanmıştır. Sevâd orduları kumandanı Hâlid b. Velîd de Âlis ve Hire halkı ile, İranlılar'a karşı casusluk yapımları şartıyla antlaşma yapmıştır.

Hz. Ömer istihbarat faaliyetlerine büyük önem vermiş, Ebû Ubeyde ve Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi ordu kumandanlarına Hz. Ebû Bekir'inkine benzer tavsiyelerde bulunmuştur. Ebû Ubeyde'nin bölge zimmîlerinden Bizans ordusu içinde faaliyet gösterecek casuslar seçtiği, Hâlid b. Velîd'in de çeşitli bölgelerde casusluk ve karşı casusluk faaliyetlerinde bulunan adamları olduğu bilinmektedir. Filistin ordularının Gazze kanadı kumandanı Alkame b. Mücezziz, elçilerinin yeterli istihbaratı sağlayamaması üzerine elçi sıfatıyla girdiği düşman kalesinde bizzat bilgi toplamıştı. Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Antakya civarındaki Curcûme halkı ile (Cerâcime), ayrıca Ürdün ve Filistin'deki Sâmirîler'le cizyeden muaf tutulmaları karşılığında casusluk yapımları hususunda anlaşmıştır. Şam'ın fethinden sonra Bizanslılar hesabına casusluk yaptıkları anlaşılan Arbessûs (Misis veya bugünkü Kozan civarı) zimmîlerini, bölgeyi bir yıl sonra veya -bütün mal varlıklarının iki katının kendilerine ödemesi karşılığında- derhal boşaltmaları hususunda muhayyer bırakmış, birinci seçeneği tercih etmeleri üzerine de verilen süre sonunda bu yerleşim merkezini yıktırmıştır. Ayrıca gayri müslimlerin Medine'ye girişini kontrol altına almak ve giyim kuşamlarında müslümanlara benzemelerini yasaklamakla da düşman casuslarının hilâfet merkezine sızmalarını engellemeye çalışmıştır.

İstihbarat faaliyetleri Hz. Osman döneminde de devam etmiştir. Kıbrıs fâtihî Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ada halkıyla yaptığı zimmî antlaşmasına gerektiğinde düşmanın durumunu rapor etmeleri şartını da koyduğu bilinmekte-

dir. Daha sonra ise ortaya çıkan tefrika dolayısıyla istihbarat daha çok Hz. Ali ile Muâviye arasında gelişmiştir. Bununla birlikte Hz. Ali genel istihbarat faaliyetlerini de ihmal etmemiş ve meselâ Mısır valiliğine tayin ettiği Eşter'e her tarafa güvenilir casuslar göndermesini emretmiştir.

Emevîler devrinde istihbarat teşkilâtı daha düzenli bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu dönemde oluşturulan Dîvânü'l-berîd'e mensup memurlar aynı zamanda istihbarat faaliyetlerini de yürütüyorlardı. Bunlar bilgi toplayarak merkezde ulaştırırken yine aynı dönemde oluşturulan Dîvânü'r-resâil mensupları da elde edilen gizli belgeleri değerlendirmek ve istihbaratla ilgili yazışmaları yürütmekle vazifelendirilmişti. Ayrıca toplumun her kesiminden casusların görevlendirildiği bu dönemde sınırlarda giriş çıkışlar da kontrol altına alınmıştı. Abbâsîler devrinde Dîvânü'l-berîd'den ayrı olarak savaş sırasında faaliyet gösterecek özel haber alma teşkilâtı (el-burudü'l-harbiyye) kurulmuştu. Büveyhîler zamanında ilk defa Muizzüddeve tarafından sâi ve gammâz adı verilen casuslar görevlendirilmiş, Fâtımîler döneminde ise bu tür faaliyetler Dîvânü'l-inşâ çerçevesinde yürütülmüştür. Casuslar doğrudan Dîvânü'l-inşâ başkanı tarafından görevlendirilir, maaşları onun tarafından ödenir ve bilgiler doğrudan doğruya ona aktarılırdı. Memlûkler devrinde ilk defa I. Baybars tarafından özellikle Moğollar ve Franklar'a karşı faaliyet gösterecek yeni bir istihbarat servisi kurulmuştur. Memlûk kaynaklarında bu gizli servis elemanları kâsîd adıyla zikredilmektedir. Kimlikleri pek çok Memlûk devlet ricâlinde dahi gizlenen, adları divanlara kaydedilmeyen bu servis elemanları doğrudan doğruya müstakil bir âmire bağlı olup raporlarını ona sunuyor ve maaşlarını gizli bir ödenekten alıyorlardı.

B) Fıkhî Hükümler. İslâm hukukuna göre İslâm devleti lehine casusluk yapmak câizdir. Hatta devletin bekası için zaruret halini alırsa bu tür faaliyetlerde bulunmak vâciptir. Nisâ süresinin 71. âyetinde müminlere düşmana karşı tedbir almaları, Enfâl süresinin 60. âyetinde düşmana karşı kuvvet hazırlamaları emredilmektedir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre savaşta üstün gelebilmek için barışta tedbir almak ve hazırlıklı olmak gerekmektedir. Bu ise düşmanın siyasî, askerî ve iktisadî durumunu bilmek ve gerekli tedbirleri almakla mümkündür.

Bir müslümanın düşman lehine casusluk yapmasının haram olduğu konusunda icmâ vardır. Enfâl sûresinin 27. âyetinde müminlerin Allah'a, Resul'üne ve birbirlerine karşı hainlik etmeleri, Mâide sûresinin 51. âyetinde yahudi ve hristiyanları dost edinmeleri, Mümtehhine sûresinin 1. âyetinde ise Allah'ın ve inananların düşmanlarıyla yakınlık kurmalarını yasaklanmıştır. Bu âyetler ve Hz. Peygamber'in karşı casusluk faaliyetleriyle ilgili sünneti, düşman casuslarının ihbar edilmesinin vâcip olduğuna delil teşkil etmektedir.

Düşman hesabına çalışan casuslara, bunlara yardım ve yataklık edenlere verilecek cezalar konusunda değişik görüşler mevcut olup konu ile ilgili hükümler suçlunun müslüman, zimmî, harbî müste'men oluşuna göre de farklılık arz etmektedir.

1. Müslüman Casus. İmam Mâlik'ten gelen bir rivayete göre dindaşlarına zarar dokunduğu ve yeryüzünde fesat çıkmasına sebebiyet verdiği için öldürülür. Düşman lehine çalışan müslüman casusun **zındık*** hükmünde olduğunu ileri süren İbnü'l-Kâsım, İbn Rüşd ve Sahnûn gibi Mâlikîler'e göre suçluluğu ortaya çıktıktan sonra tövbe etse bile ölümle cezalandırılır. Derdîr de bu görüşü benimsemekte, ancak suçluluğu ortaya çıkmadan önce ikrarda bulunup tövbe eden casusun tövbesinin kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. İbn Vehb bu görüşü daha da yumuşatıp suçluluğunun ortaya çıkmasından sonraki tövbenin de kabul edilmesini savunmakta, İbnü'l-Mâcişûn ise suçlunun bir defaya mahsus olmak üzere ta'zirle cezalandırılması, suçun tekerrürü halinde ise öldürülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Eşheb el-Kaysî ve kendilerinden nakledilen diğer rivayetlere göre İmam Mâlik ile İbnü'l-Kâsım bu hususta hükmün devlet başkanına ait olduğunu belirtmektedirler. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de içinde bulunduğu bazı Hanbelîler'e göre bu suç, gerektiği takdirde ölüm de dahil olmak üzere ta'zirle cezalandırılır. Ahmed b. Hanbel, İbn Akil ve İbn Teymiyye, düşmana bilgi sızdıran müslüman casusun ta'ziren öldürüleceği görüşünü benimserken Ebû'l-Mehâsin İbnü'l-Cevzî, ancak tekrar casusluk yapacağından korkulması halinde bu cezanın verilebileceğini belirtmiştir. Bazı Mâlikîler'le Hanefîler, Şâfiîler, Zeydîler'e ve Evzâî'ye göre düşman hesabına casusluk yapan

müslüman öldürülmez. Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel ile Ebû Ya'lâ el-Ferâ da bu görüştedirler. Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf gibi bazı Hanefîler ise bir daha işlemek üzere tövbe edinceye kadar fizikî baskı (Ar. vec': dayak vb.) ve uzun süreli hapsi ihtiva eden bir ta'zir cezasının uygulanmasından yanadırlar. Muhammed b. Hasan es-Şeybânî, suçunu bizzat ikrar etmesi veya suçluluğunun sübut bulması halinde devlet başkanı tarafından fizikî cezaya çarptırılması gerektiğini söylemektedir. Bazı Mâlikîler de suçluluğunun sabit olması durumunda fizikî baskı, hapis ve sürgünü ihtiva eden bir ta'zir cezası uygulanması görüşündedirler. İmam Şâfiî ise daha çok suçlunun kimliği üzerinde durmaktadır. Ona göre müslümanların ileri gelenlerinden güvenilir bir kişi fiilin hükümünü bilmeden bu suç işlemişse cezalandırılmaz, bu vasıfları taşımayan biri ise ta'ziren cezalandırılır. Sonuç olarak, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup bazı âlimler, bu suça uygulanacak ta'zir cezasının sınırını geniş tutup suçlunun ölümle cezalandırılacağını söylerken başta Hanefî ve Şâfiîler olmak üzere İslâm hukukçularının çoğunluğu fizikî baskı, hapis, sürgün gibi bir cezanın verilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Devlet başkanının, ta'zir grubuna giren cezaların takdiri konusundaki geniş yetkisi de göz önüne alınırsa cezanın uygulanması sırasında duruma göre farklı hükümler uygulama imkânının her zaman mevcut olduğu anlaşılır.

2. Zimmî Casus. İslâm devletinin gayri müslim vatandaşı olan zimmî, casusluk yapması halinde, İmam Mâlik ve talebeleri, Ahmed b. Hanbel ve Evzâî'ye, ayrıca İmâmiyye ile Zeydiyye mezheplerine göre zimmet akdini bozduğundan devlet başkanı tarafından ölümle, asılarak teşhir edilmek veya köle statüsüne geçirilmek suretiyle cezalandırılır. Ebû Yûsuf ise sadece ölüm cezasını gerekli görmektedir. Şâfiîler'in çoğunluğuna göre, eğer zimmet akdinde İslâm devletiyle ilgili sınırların düşmana aktarılmasını yasaklayan bir madde bulunmuyorsa, bu suçun işlenmesi halinde akid bozulmayacağından suçlu öldürülmez. Hanbelîler de bu görüşü tercih etmişlerdir. Ebû Yûsuf dışındaki Hanefîler'le bazı Şâfiîler'e göre, zimmet akdinde böyle bir madde bulunsun veya bulunmasın, casusluk suçu akdi bozmadığı gibi suçlu da öldürülmez, ancak her iki halde de fizikî ceza uygulanır.

3. Harbî-Kâfir Casus. Gayri müslim bir devletin vatandaşı olup müste'men statüsünde bulunmayan casusların öldürülmesi hususunda ittifak vardır. Şeybânî'ye göre bulûğa ermemiş casuslar katledilmeyip fey* hükmü uygulanır.

4. Müste'men Casus. İslâm ülkesine eman*la girmek isteyen gayri müslim bir kişide ilke olarak casusluk, sabotaj, kıskırtıcılık gibi İslâm devletine zarar vermeye yönelik bir kastın bulunmaması şartı aranır. Eman akdinde, İslâm devletiyle ilgili sırları düşmana aktarmasını ya da düşman casuslarına yardım ve yataklık etmesini yasaklayan bir madde bulunmasına rağmen casusluk suçunu işlerse öldürüleceği konusunda görüş birliği mevcuttur. Böyle bir maddenin mevcut olmaması halinde Hanbelîler, Mâlikîler ve Ebû Yûsuf, bu suçla süreli bir eman akdinin bozulacağını ileri sürerek yine ölüm cezasına hükmetmekte, ancak devlet başkanının müste'men casusu köle statüsüne geçirmeyi tercih edebileceğini de söylemektedirler. Evzâî, emanın kaldırılıp casusun sınır dışı edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Şeybânî suçluluğu kesinlik kazanmamış casus zanlısının sınır dışı edileceğini belirtir. Ebû Yûsuf dışındaki Hanefîler ile Şâfiîler ise eman akdinin böyle bir suçla bozulmayacağı, dolayısıyla suçlunun öldürülemeyeceği, ancak fizikî ceza uygulanıp hapsedileceği görüşündedirler. Sonuç olarak casusluk suçunun ta'zir grubuna girdiği ve devlet başkanının bu konuda geniş takdir yetkisinin bulunduğu göz önüne alınırsa casusa verilecek cezanın günün şartlarına göre belirlenme imkânının her zaman mevcut olduğu söylenebilir.

İslâm kaynaklarında, kendi devleti lehine casusluk yapan bir müslümanın dinî görevlerini yerine getirirken karşılaştığı zorluklar sırasında faydalanabileceği ruhsat*lara dair bilgiye rastlanmaktadır. Bununla ilgili literatürde tesbit edilebilen tek örnek, Medine'ye saldırmak üzere Urene'de taraftar toplamaya başlayan Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh el-Hüzeli'yi öldürmekle görevlendirilen Abdullah b. Üneys el-Cühenî'nin ichtihadıdır. İslâm hukukçuları esas itibarıyla, erkânına riayet imkânı bırakmayan hastalık veya şiddetli savaş hali dışında farz namazların yürürken, kibleden başka bir tarafa yönelerek veya ima ile edasına ruhsat vermemişlerdir. Ancak düşmanını kaçırmamak için ardından takip eden Abdullah b. Üneys'in bu

sırada ima ile namazını da kıldığı, Hz. Peygamber'in ise onun bu ichtihadını onayladığı rivayet edilmektedir. Bu hususta hüküm verirken maslahat* ve zaruret* ile ilgili genel kurallara başvurmanın zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Uhud Gazvesi'nden hemen önce Hz. Peygamber tarafından gönderilen Ali b. Ebû Tâlib kumandasındaki keşif kolunun, ele geçirdiği iki düşman gözcüsünü bilgi vermekten kaçınmaları üzerine dövmeleri, gerektiği takdirde düşman casuslarına konuşmaya zorlamak için fizikî baskı uygulanabileceğini göstermektedir. Ancak Şeybânî'ye göre fizikî baskının suçun ispatı için uygulanması halinde meydana gelecek bir ikrar, ikrah altında gerçekleştiğinden geçerli değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cihâd", 141, 195, "Meğâzî", 9, 13, 46, "Tefsîr", 61/1, "İsti'zân", 23, "İstîtabetü'l-mürteddîn", 9; Müslim, "Fezâilü's-şahâbe", 161; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 98; Tirmizî, "Tefsîr", 61; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübâr*, IX, 146-151; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 189-190; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 118, 166-167; Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 797-799; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 601, 614, 615-618; III, 236-238; IV, 397, 398-399; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 1661; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 63; III, 105-106, 216-217, 382-383, 480, 496, 526; IV, 132-133, 199, 278-279, 280, 294, 299, 310; V, 352, 353; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 159, 161, 162, 164; a.mlf., *Ensâb*, I, 332, 337-338, 373-374, 376, 378; III, 480, 526; IV, 299; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 584-585; III, 418, 604, 605-606; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (de Goeje), s. 354-355; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve aḥbârü'l-hulefâ*, Beyrut 1987, s. 238, 272, 300, 324, 327, 443; Mâverdî, *el-Aḥkâmü's-sultâniyye*, s. 184-185; Ebû Ya'lâ, *el-Aḥkâmü's-sultâniyye*, s. 158-159; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 258; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 85-86; a.mlf., *Şerḥu's-Siyerü'l-kebir*, Kahire 1972, V, 2040-2044; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, IV, 1782-1784; Käsânî, *Bedâ'î*, VII, 113; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 370, 404, 437, 446, 460-461, 496, 497-498; III, 9, 271, 352; İbnü't-Tiktakâ, *el-Faḥr*, s. 270; Kurtubî, *el-Câmi*, V, 273; XVIII, 51-53; Nevevî, *el-Mecmû*, XIX, 340-343; a.mlf., *Şerḥu Müslim*, XII, 125-126; XVI, 55-57; Muhibbüddin el-Taberî, *er-Riyâzü'n-naẓıra fi menâkıbi'l-ʿaşere*, Beyrut 1405/1984, IV, 277, 280, 283; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 130; İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübârâ*, Beyrut 1397/1978, IV, 603; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 525; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, II, 68, 122, 123, 127, 150, 170, 186, 190; III, 19, 215; a.mlf., *Aḥkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1403/1983, II, 713-714, 800-810; a.mlf., *et-Ṭuruḳu'l-ḥükmiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Kahire 1372/1953, s. 266; İbnü'n-Nehhâs, *Meşâri'u'l-eşvâḳ fi meşâri'i'l-ʿuşşâk* (nşr. Muhammed Hâlid el-İstanbulî), Beyrut 1990, II, 1062, 1075-1077; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'şâ*, I, 159-162; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, I, 51-52; İbn Ha-cer, *Fethu'l-bâr* (Sa'd), XII, 109, 164; XVI, 109-

110; XVIII, 271-273; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 126, 132, 247, 248, 273, 288, 297-298; II, 56; V, 316; Aynı, *Umdetü'l-kâfî*, Kahire 1392/1972, XII, 71-74; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Bulak 1361, IV, 351; Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV, 258, 262; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1984, VIII, 81, 104; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, II, 293-294, 583, 584-585; Nizâmülmülk, *Siyâset-nâme* (Bayburtlugil), s. 110; Derdîr, *eş-Şerḥu'l-kebir*, II, 182; Desûkî, *Hâşiye ʿale's-Şerḥi'l-kebir*, II, 182, 205; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VIII, 8-11; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III, 249, 277, 278; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, XXVIII, 66; Abdürrauf Avn, *el-Fennü'l-ḥarbî fi şadri'l-İslâm*, Kahire 1961, s. 213-216; Mahmûd Şîr Hattâb, *el-Muştalaha-tü'l-ʿaşkeriyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Beyrut 1386/1966, I, 143-144; Azîmâbâdî, *ʿAvnü'l-ma'bad*, VII, 310-317; Abdülazîz Âmir, *et-Ta'zir fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1389/1969, s. 311-313; Eftâfeyyîş, *Şerḥu Kitâbi'n-Nil ve şifâ'i'l-ʿalî*, Beyrut 1392/1972, XVII, 664 vd.; Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 227-251; a.mlf., *el-Vesâ'ıku's-siyâsiyye*, Beyrut 1403/1983, s. 400, 403, 470; Abdülkerim Zeydân, *Aḥkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Beyrut 1402/1982, s. 240-244; Selâhaddin el-Müneccid, *en-Nuzumü'd-dîblümâsiyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1403/1983, s. 103-106; Vehbe ez-Zühaylî, *Âşârü'l-ḥarb fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1983, s. 388-392; a.mlf., *el-ʿAlâ-kâtü'd-devliyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1409/1989, s. 61-64; Muhammed Râkân ed-Dağmî, *et-Tecessüs ve aḥkâmühâ fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Amman 1404/1984; Vefîk ed-Dakdûkî, *el-Cündiyye fi ʿahdi'd-devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1985, s. 175-178; Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât*, Ankara 1986, s. 125-126; Abdullah Münâsara, *el-İstihbârâtü'l-ʿaşkeriyye fi'l-İslâm*, Beyrut 1407/1987, tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Te'râtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 110, 121-127; Mohammad Suleman, "Espionage in pre-Islamic Arabia", *IQ*, XXXII/1 (1988), s. 21-33; Yûsuf Ali Mahmûd Hüseyin, "Uḳûbetü'tecessüsü'l-müslim li-şâlihi'l-ʿadûv fi's-şer'ati'l-İslâmiyye", *Dirâsât*, XV/3, Amman 1988, s. 179-210; Reuven Amitai, "Mamlûk Espionage among Mongols and Franks", *AAS*, XXII (1988), s. 173-181; *Mv.F*, X, 162-166; M. Canard, "Djäsüs", *EI²* (İng.), II, 486-488.

CENGİZ KALLEK

C) Türk Devletlerinde Casusluk. Tarih boyunca çok sayıda devlet kuran ve pek çok devletle siyasî münasebetlerde bulunan Türkler istihbarat işine büyük önem vermişlerdir. Orta Asya Türk devletlerinde casuslara çâşut, ihbara ise çâşutlama denirdi.

Eski siyaset bilimcileri, ülkenin ve halkın menfaati için casus kullanmanın gereği üzerinde durmuşlardır. Nizâmülmülk, dünyanın her yerine tüccar, seyyah, süfî, eczacı kılığında casuslar gönderilmesini ve bunlardan ülkelerin durumları hakkında haberler alınmasını, taşradaki idarecilerin padişaha muhalefetlerine ve muhtemel isyanlarına karşı

ülke içinde de casus kullanılmasını, ancak casuslara karşı da uyanık bulunmasını tavsiye etmiştir (*Siyâsetnâme*, s. 110 vd.). Aynı şekilde XI-XIII. yüzyıllar arasında yazılan idarî teşkilâtla ilgili eserlerde süfî müellifler bile ülkenin selâmeti bakımından istihbarat işinin önemini belirtmişlerdir.

Müslüman Türk devletlerinden Gazneliler'de berîd* teşkilâtı ve istihbarat işlerinin büyük önem kazandığı bilinmektedir (Beyhakî, I, 27, 386). Gazneliler'de casusluk özellikle Sultan Mahmud zamanında çok gelişmiştir. Onun casusluk faaliyetlerini yoğunlaştırdığı ülke ise Karahanlı Devleti'di.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk yıllarında casusluk işlerine önem verilmemiş, Dîvân-ı Berîd de kaldırılmıştır. Nizâmî Arûzî Selçuklu idarecilerini, saltanata mahsus âdet ve kuruluşların çoğunu, bu arada haberleşme teşkilâtını kaldırmakla itham etmektedir (*Çehâr Maḳâle*, *GMS*, XI, 24). Gerçekten kaynaklarda belirtildiği gibi casusluktan ve casuslardan hoşlanmayan Alparslan bu teşkilâtı kaldırmıştır (Bündârî, s. 67). Nizâmülmülk, İsmâîlîler'in uzun süre gizli faaliyetlerde bulduktan sonra iyice güçlenip birden bire ortaya çıkmalarını haber alma teşkilâtının bulunmayışına bağlamaktadır. Daha sonra Selçuklular'da Nizâmülmülk'ün gayretleriyle haberleşme sistemi kurulmuş, Sultan Melikşah'la veziri özel casuslar kullanmışlardır. Sultan Sencer'in Edîb Sâbir adlı şairi casusluk göreviyle Hârizm'e gönderdiği ve onun yol aldığı bir resim sayesinde kendisine karşı düzenlenen bir suikastten kurtulduğu bilinmektedir (Devletşah, I, 136-137).

Büyük Selçuklu Devleti'nin uzantıları sayılan diğer Türk devletlerinde de istihbarat işine önem verilmiştir. Kirman Selçukluları hükümdarlarından Muhammed b. Arslanşah yalnız ülkesinde değil İsfahan, Horasan vb. yerlerde "sâhib-i haber" denilen casuslar bulundurmuştu. Hârizmşahlar'da casusluk teşkilâtına önem verilmiş, Haçlılar'la sürekli mücadele halinde bulunan Zengîler ve Eyübîler zamanında da teşkilâtın gelişmesi için büyük gayretler sarfedilmiştir. Casusluğun, hükümdarların bu işe önem verip vermeyişine göre gelişip zayıfladığı anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklularında berîd teşkilâtı mevcut olmamakla birlikte istihbarat işlerinin artarak önem kazandığı bilinmektedir. Esasen daha Büyük Selçuklular'dan itibaren Arapça berîdin yerine